

Irak Türkmen Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Araştırmalar

Kitabın Yazarı

Abdulhalik BAKIR

Tanıtım ve İnceleme

Fatih Çiftçi

Prof. Dr. Abdulhalik Bakır tarafından kaleme alınan ve Berikan Yayınevi tarafından 2022’de basılan “Irak Türkmen Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Araştırmalar” adlı eser yaklaşık 300 sayfadır. Bir sunuş, sekiz bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

“Sunuş” bölümünde yazar, Irak Türkmenlerinin tarihinin uzun bir dönemi kapsadığını ve bu çalışmanın onların tarihini ve medeniyetini ortaya koymaya yönelik bir girişim olduğunu belirtir. Irak Türkmenlerinin, yaşadıkları coğrafyada başta Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere kurulan devletlerde görev aldıklarını ve gelişimlerine katkıda bulunduklarını ifade eder. Ayrıca kendi devletlerini de kurmuşlardır. Yazar, Irak Türkmenlerinin Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra bazı kötü muamelelere maruz kaldığını, 19. yüzyılda dört büyük katliama uğradıklarını ve çeşitli eziyetler gördüklerini açıklar. Buna rağmen ait oldukları devlet olan Irak’ın gelişmesi için mücadele ettiklerini vurgular. Bu ön bilgilerin ardından yazar, kitabın bölümleri hakkında kısa bilgiler vererek sunuş bölümünü tamamlar.

“Eskiçağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük” başlıklı bölümde yazar, Kerkük şehri hakkında bilgiler verir. Kerkük’ün eski ve köklü bir tarihe sahip olduğunu, Eski Çağ’da büyük önem taşıdığını belirtir. Orta Çağ’da önemi bir süreliğine azalsa da Orta Asya’dan gelen Türklerin katkısıyla yeniden eski önemine kavuştuğunu anlatır. Kerkük’ü asıl üne kavuşturan faktörün ise 19. yüzyılda burada keşfedilen petrol olduğunu ifade eder. Bölümün

içerisinde yazara göre Kerkük hakkındaki tanıtıcı bilgiler, tarihi materyallerin az olmasına rağmen belli bir düzeydedir. Bu bilgilere göre Kerkük; Eski Çağ'dan beri Kenkehar, Kerhsuluh, Arrapkha, Seleukos, Mennes, Kerha gibi farklı isimlerle anılmıştır. Yazar, bu bilgilerin ardından Kerkük'ün idari, mimari ve coğrafi yapısına dair açıklamalarda bulunur. Kerkük'ün tarihine dair en eski belgelerin Keldanice yazılmış iki belge olduğunu ve bu belgelerde Kerkük'ün Aurlular tarafından kurulduğunu yazıldığını belirtir. Daha sonra Kerkük'ün yönetiminin farklı siyasi yapılara geçtiğini anlatır: Osmanlılar öncesi dönemde Kerkük 642'de İyaz b. Ganem tarafından fethedilmiştir. Türklerin buraya yerleştirilmesi Abbasiler dönemine denk gelir. Daha sonra şehir Büyük Selçuklular tarafından yönetilmiş, 11. yüzyılda Begteginli hanedanının idaresine girmiştir. 1232'de Türkmen beyi Gökbörü'nün ölümüyle şehrin hâkimiyeti Abbasilere geçmiştir. Bu dönemde Moğol saldırıları başlamış ve şehir Moğollar tarafından ele geçirilmiştir. Ketboğa komutasındaki Nayman kabileleri şehre yerleştirilmiştir. Kerkük, Moğol istilasından sonra İlhanlılar, Celayirliler, Kara Koyunlular, Ak Koyunlular, Safeviler gibi birçok siyasi yapının elinde bulunmuştur. Osmanlılar döneminde ise Çaldıran Savaşı'nın kazanılmasından sonra 1516'da Bıyıklı Mehmed Paşa şehri devralmıştır. Sık sık İran ve Osmanlı arasında el değiştiren şehir, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1535'te) kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. İrakeyn Seferi'nde Kanuni Sultan Süleyman yirmi dört gün kadar burada kalmıştır. 1918'de Osmanlıların şehirden çekilmesiyle İngiliz hâkimiyeti kurulmuş, 1922'de Irak bütün halde İngiliz himayesine girmiştir. Kerkük, Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen, 1926'da Irak, İngiltere ve Türkiye arasında Ankara'da varılan anlaşmayla İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır. İngilizler döneminde Kerkük, petrol kaynakları nedeniyle İngiltere için önemli bir ekonomik kaynak haline gelmiştir. Şehirde nüfus çoğunluğunu oluşturan Türkmenler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla Kerkük'te büyük katliamlar yapılmıştır. Bunlar arasında 1924 Kerkük Katliamı, 12 Temmuz 1946 Gavurbağı Hadisesi, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı gibi olaylar yer alır. Bu katliamlarda Kerküklü Türkmenlerin evleri yağmalanmış, birçok Türkmen öldürülmüş ve çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Yazar daha sonra petrolün Kerkük için önemi ve ekonomiye katkısı, önemli mimari yapıları, sosyo-kültürel çevre ve yapısı hakkında bilgiler verir ve listeler sunar. Yazar bu bölümü bir hoyrat ile sonlandırmıştır.

“Türk ve Arap Kültürü Işığında Bağdat ve Samarra Şehirlerinin Abbasi Dönemi Mimari Özellikleri” bölümünde yazar, öncelikle Türklerde şehircilik ve yapı malzemesi olarak tuğla ve kerpiç kullanımından bahseder.

Tuğla ve kerpicin kullanılmasının belli bir teknik bilgi gerektirdiğini, taş ve ahşabın ise tuğla ve kerpice göre daha basit yapı malzemeleri olduğunu belirtir. Bu açıdan tuğla ve kerpiç kullanımının mimari anlamda bir olgunluk göstergesi olduğunu ifade eder. Daha sonra yazara göre Türk sanatı; ilkel dönem, İslam öncesi dönem ve İslam sonrası dönem olmak üzere üçe ayrılır. Hunlar döneminde mimaride öne çıkan gelişmenin konargöçer yaşam şartlarından doğan yurt/çadır olduğunu belirtir. Türklerin mimaride olgunlaşma ve yerleşik düzene uyum sağlama döneminin Uygurlar döneminde gerçekleştiğini belirtir. Bu bilgilerin yanı sıra yazar, Arap sanatı ve mimarisinden de kısaca bahseder. Ardından Bağdat ismi ve şehrin kuruluşu hakkında bilgiler verir. Abbasiler döneminde burada inşa edilen Babûz-Zeheb Sarayı, Mansur Camii, Nizamiye Medresesi gibi önemli yapılar hakkında örnekler sunar. Daha sonra Samarra bölümünde bu şehrin ismine ve kuruluşuna değinir. Şehrin kurucusunun bir Türk olan Aşnas olduğunu belirtir. Bu şehrin mimari yapılarına Türklerin katkılarını vurgular. Samarra şehri hakkında verdiği önemli bilgilerden birisi, Orta Asya kültüründe önemli bir yere sahip olan kurgan kültürünün Samarra'da türbe kültürüne dönüşmesidir. Dolayısıyla bu bölümde yazar, Türklerin kendi ustalıklarını ve ruhlarını Abbasi ihtişamına kattığını ileri sürer.

“Türkmen Şehri Musulun Geç Ortaçağdaki Fiziki Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” bölümünde yazar, Orta Çağ'da yazılmış coğrafya ve seyahatname türündeki eserlerden yola çıkarak yazılan çalışmaların henüz yeni olduğunu ve bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla Geç Orta Çağ'da Türk tarihi açısından önemli bir yer olan Musul'un fiziki yapısına dair incelemelerini ortaya koyduğunu belirtir. Musul'un fiziki yapısı, Makdisi, İbn Havkal, İbn Cübeyr, Kazvini gibi müelliflerin verdiği bilgilere göre aktarmaktadır. Daha sonra kapılar, camiler, saraylar, eğitim kurumları gibi mimari yapılar, müelliflerin ortak bilgileri ışığında eleştirel bir bakışla değerlendirmektedir.

“Türkmen Şehri Erbilin Atabekler Dönemindeki Fiziki Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme” bölümünde yazar, Erbil'in Türklerin hakim olduğu dönemlerde önemli bir ticaret ve kültür merkezi olduğunu belirtir. Bu bölümde yazar, Erbil'in Atabekler dönemindeki fiziki özellikleri hakkında bilgiler verir. Atabekler döneminde Erbil, Geç Orta Çağ'da Bağdat ve Musul ile boy ölçüşebilecek derecede endüstri, ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir. Tarihi-coğrafi eserlerin müellifleri olan Hamevi, Kazvini, Müstevfi, İbn Hallikan, İbn Şeddad'ın verdiği bilgilere göre Erbil hakkında bilgi edinilebilmektedir. Erbil, M.Ö. 2000'lerden beri Urbilum, Erba-İlu, Erbela, İrbil, Arbelitis ve diğer isimlerle anılmıştır. Erbil şehri kalesi, suru, hendeği ve kapı-

ları ile ünlüdür. Geniş şehir mezarlıkları ve çarşıları vardır. Şehir dini yapılar bakımından da güçlüdür; birçok medrese, mescit, ribat, zaviye ve hankaha sahiptir. Gökbörü'nün tıp alanında yapılan çalışmalara verdiği destekle Erbil Maristanı yapılmıştır. Bunun yanı sıra özürllüler, körler, yetimler ve dullar için birçok sosyal konut inşa edilmiştir. Tatlı su sıkıntısını gidermek için kuyular ve su yolları açılmıştır. Kısaca yazar, bu dönemde yapılan imar faaliyetleri ve düzenlemelerde Gökbörü'nün önemini vurgulamaktadır.

“Kûtül-Amâre Adı ve Tarihsel Alt Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” bölümünde yazar, Kûtül-Amâre (Kut) şehrinin ismini, tarihini ve kimliğini Türk tarihi perspektifinden inceler. Yazarın temel tezi; Kut şehrinin tarihinin modern dönemle sınırlı olmadığı, aksine Mezopotamya'nın en eski Türk-bağlantılı kavimlerine kadar uzandığıdır. Giriş bölümünde, yer adlarının bir milletin o coğrafyadaki imzası olduğu belirtilir. Türklerin, fethettikleri yerlerdeki eski adları tamamen silmek yerine Türkçe'ye uyarladıkları; Kûtül-Amâre adının da bu tarihsel süreklilik içinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanır. Kut, günümüzde Irak'ın Vâsıt vilayetine bağlıdır. Dicle Nehrinin kıyısında, nehrin üç tarafını sardığı stratejik bir yarımada üzerindedir. Toprakları tarıma elverişli olan bu bölge, tarih boyunca Arap ve Fars unsurların yanı sıra yoğun bir Türk nüfusuna ev sahipliği yapmıştır. Bölümün en dikkat çekici savı, şehrin isminin M.Ö. 3000'lerde yaşayan Gutilere (Kutlar) dayandığıdır. Akkadları yıkan Gutiler, Mezopotamya'da yaklaşık bir asır hüküm sürmüştür. Yazar, Guti kral adlarının (Şarlak, Yarlakab, Kurum, vb.) Türkçe ile benzerlik taşıdığını ve bu kavmin Türklerin erken ataları olabileceğini savunur. Kut adının Hintçe veya Portekizce kökenli olduğu iddialarını reddeder. Yazar, bu ismin sadece 19. yüzyılda inşa edilen bir kale ile sınırlı olmadığını, Mezopotamya'nın kadim dönemlerinden beri var olduğunu savunur. Ayrıca Kuveyt adının da “Küçük Kut” anlamına gelmesini, bu ismin yaygınlığına kanıt olarak savunur. Kutun kimliği sadece antik bağlarla değil, Emevi-Abbasi dönemlerinden itibaren bölgeye yerleştirilen Türk askerleri ve idari yapısıyla da pekiştirir. Kûtül-Amâre Zaferi sırasında halkın Osmanlı'nın yanında yer almasını, bu tarihsel ve kültürel bağın bir göstergesi olarak kabul eder. Yazar, Kûtül-Amârenin kökleri antik Gutilere kadar uzanan bir Türk şehri kimliği taşıdığını ve tarihin bu derinlikten okunması gerektiğini savunmaktadır.

“Irak Türkmenlerinin Siyasi Arenada Sahipsiz Kalmalarına Yol Açan Tarihsel Faktörler” bölümünde yazara göre; Irak Türkmenlerinin varlığı sadece Selçuklu veya Osmanlı dönemiyle sınırlı değildir; kökleri Mezopotamya'nın en eski kavimlerine (Sümerler, Gutiler vb.) kadar uzanan çok eski bir geçmişe

sahiptir. Irak coğrafyası, tarih boyunca birçok Türk kavmi tarafından yönetilmiş uygar bir kitlenin vatanıdır. Türklerin bölgede yaklaşık 1200 yıl boyunca egemen güç olması (Abbasilerden Osmanlı'nın sonuna kadar), askeri ve siyasi alanda büyük bir yorgunluğa neden olmuştur. Türkmenlerin en tehlikeli askeri görevlerde yer alması, zamanla siyasi enerjilerinin tükenmesine ve eski teşkilatçı ruhlarının zayıflamasına yol açmıştır. Osmanlı Devletinin yükseliş döneminde, kurucu unsur olan Türkmenlerin siyasi ve askeri mevkilerden uzak tutularak yerlerine devşirme unsurların istihdam edilmesi, Türkmenlerin siyasi yeteneklerinin körelmesine neden olmuştur. Bu dönemde Türkmenler daha çok çiftçilik, zanaat ve ticaret gibi sivil alanlara yönelmişlerdir. Osmanlı ve Safevi devletleri arasındaki Sünni-Şii rekabeti, Irak Türkmenlerinin bu iki güç arasında kalarak bölünmesine ve dinsel/sosyal yapılarının zarar görmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla beraber Türkmenler işgalci güçlerin (İngiltere) insafına terk edilmiş ve tamamen "sahipsiz" kalmıştır. İngilizler, Türkmen destekli 1920 Telafer Ayaklanması gibi direnişlerle karşılaştıkları için Türkmenleri Osmanlı bakiyesi olarak görmüş ve onları yönetimden kasten dışlamışlardır. 1921-1958 arası Krallık döneminde İngiliz güdümlü yönetimler Türkmenleri siyasetten tecrit etmiştir. Irak tarihinde Türkmen kökenli bir devlet başkanı veya başbakana hiçbir zaman yer verilmemiş; Türkmenler katliamlara ve ağır baskılara maruz kalmışlardır. Atatürk dönemi hariç, Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. yüzyıl boyunca Musul-Kerkük meselesini çözmede yetersiz kalmış ve konuyu "oldubittilere" terk etmiştir. Bölgenin demografik yapısının korunmasına yönelik aktif bir politika izlenmemesinin bugünkü mağduriyetlere zemin hazırlamıştır. Irak Türkmenlerinin kendi bağımsız siyasi pozisyonlarını geliştirememeleri ve sadece Türkiye'den gelecek yardıma odaklanmaları bir eksikliktir. Türkmen davasının Kıbrıs veya Filistin davaları gibi uluslararası platformlara taşınamaması başarısızlığın önemli bir nedenidir. Türkmenlerin yaşadığı coğrafyanın etnik ve mezhepsel açıdan son derece karmaşık ve çatışmalı bir bölge olması, topluluğun güvenliğini ve siyasi istikrarını olumsuz etkilemektedir. Baas Partisi döneminde uygulanan sürgün ve Araplaştırma politikaları ile Türkmenlerin demografik gücü kırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bu bölümde yazar, Irak Türkmenlerinin bugün içinde bulunduğu güç durumun hem tarihsel süreçteki dışlanmalardan hem de 20. yüzyıldaki hatalı politikalardan kaynaklandığını savunmaktadır.

"Eski Türk Siyaset Geleneğinin Yılmaz Savunucusu Muzafferüddin Gökbörünün Devlet Adamlığı Üzerine Bir Değerlendirme" bölümünde yazar, tam adı el-Melik'ül-Muazzam Ebu Said Muzafferüddin Gökbörü olan, 1154'te Musul Kalesi'nde doğan ve on dört yaşında ilk defa Erbil Atabeyli-

ği/Begteginliler devletinin hükümdarı olan kişi hakkında kısa bilgiler verir. Muzafferüddin Gökbörü'nün babası Zeynüddin Ali Küçük, Erbil hâkimidir. Çocuk yaşta iken Musul atabeylerine hizmet etmiştir. Zeynüddin, Zengilerin katıldığı savaşlarda onlara yardımcı olmuştur. Dolayısıyla aile, Musul, Kerkük ve Erbil çevresinde siyaset ve ordu ile irtibatlı Türk kökenli bir ailedir. Zeynüddin Ali, 100 yaşında iken oğlunu halef bırakarak vefat etmiştir. Yazar daha sonra Muzafferüddin Gökbörü'nün kişiliği hakkında açıklamalar yapar. Yazara göre; Muzafferüddin Gökbörü, eski Türk siyaset geleneğini iyi bir şekilde uygulayan bir devlet adamıdır. Başlangıçta yirmi yıl Musul Atabeyliği ve Eyyubilere bağımlı olarak geçirilen siyasi liderlik, kırk yıl da bağımsız şekilde cereyan etmiştir. Altmış yıla yakın bir hükümdarlık süresinde hümanist-bilge hükümdar portresi çizmiştir. Erbil merkezli Begteginlilerin hükümdarlığını yapan Muzafferüddin Gökbörü, İslam dünyasının oldukça karışık olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bilindiği gibi Moğollar ve Haçlıların Müslümanlara büyük baskıları ve işgalleri olmuştur. Bu dönemde Muzafferüddin Gökbörü, Haçlılara karşı Selahaddin Eyyubi'ye yardımcı olmuştur. Bu süreç boyunca halka, İslam dünyasına ve Türk devletine etkili hizmetler eden Muzafferüddin Gökbörü, bizzat Abbasi halifesinin övgüsünü kazanmıştır. Yazara göre Muzafferüddin Gökbörü (1154-1233) gerek kişiliği ve gerekse faaliyetleri bakımından örnek bir devlet adamıdır.

“Ortaçağ Irakında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler” bölümünde yazar, Orta Çağ Irakında Türk varlığının ve kültürünün yaygınlaşmasının; coğrafi, tarihi, siyasi ve kültürel bir dizi faktörün birleşimiyle gerçekleştiğini belirtir. Bölgenin, özellikle Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu bereketli Mezopotamya topraklarının stratejik konumu ve “Doğu Şemsiyesi” olarak adlandırılan Kafkasya-Orta Asya-Turan-İran coğrafyasının doğal bir uzantısı olması, Sümerlerden başlayarak Gutiler, Turukular, Kaslar, İskitler, Hunlar ve nihayet Selçuklular gibi Türk kökenli veya Türklerle bağlantılı kavimlerin sürekli göç ve yerleşimine imkân sağlamıştır. Sâsânî Devletinin bölgedeki varlığı, Türklerle kurduğu askeri, siyasi ve kültürel ilişkiler, İslam fetihleri sonrasında ise özellikle Emeviler döneminde esir veya azatlı statüsünde binlerce Türkün Basra, Kufe ve Vâsıt gibi şehirlere yerleştirilmesi, Türk varlığının temelini atmıştır. Abbasi İhtilali ile birlikte Türkler, halifelerin özel muhafızları, komutanlar, devlet adamları ve âlimler olarak devlet kademelerinde etkin roller üstlenmiş; Halife el-Mutasım'ın kurduğu Samarra şehri ile Bağdat, birer Türk siyasi ve kültür merkezine dönüşmüştür. Türk mimarisi, mutfağı, giyim-kuşamı ve sanatı Bağdat ve Samarra'da sosyal hayatı şekillendirmiş, nihayet Selçukluların bölgeye hâkim olmasıyla

Irak'ın kalıcı şekilde Türkleşmesi ve Türkmen kültürünün kök salması süreci tamamlanmıştır. Bu süreç, günümüz Irak Türkmenlerinin varlığına, bölgedeki Türk-İslam mimari eserlerine ve zengin yazılı kültür mirasına kadar uzanan sağlam bir tarihi temel oluşturmuştur.

Sonuç olarak yazar, eserini bütüncül bir yaklaşımla kaleme alırken, Türkmenlerin Irak'taki tarihsel ve kültürel rolüne de etraflıca değinmiştir. Sade ve anlaşılır bir dil kullanılan eserde, kaynak seçiminde gösterilen titizlik dikkat çekmektedir. Yazarın temel tezi; Irak Türkmenlerinin derin ve köklü bir geçmişe sahip oldukları, bölgede kendi medeniyetlerini yansıttıkları ve yansıtmaya devam ettikleri, dolayısıyla her türlü zorluğa rağmen Irak'ta azımsanmayacak bir etki ve varlık gösterdikleridir. Yazar bu savını desteklemek için, geniş bir kaynak yelpazesinin yanı sıra edebiyattan da yararlanmış; yer yer yaşanan dramları tasvir eden şiirlerle duygusal ve insani boyuta da işaret etmiştir. Oldukça zengin olan kaynak çeşitliliği, eserin akademik değerini artıran önemli bir unsurdur. Eser, oldukça uzun bir tarihsel süreci kapsamına rağmen, yıllara yayılan özverili bir çalışmanın ürünü olarak, bu süreci başarılı ve özgün bir şekilde sunmayı başarmaktadır. Tüm bu nitelikleriyle eser, alanda çalışacak araştırmacılar için değerli bir rehber niteliği taşımaktadır.

